

Husserl a tárgyak és a tényállások viszonyáról a *Tapasztalat és ítéletben**

A felvetett probléma az érzéki és a kategoriális különbségéhez kapcsolódik, valamint annak tisztázásához, hogy ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz. Ez a különbség egyértelműen adott számunkra, mégis folyamatosan nehézségekbe ütközünk, ha az említett különbségeket világosan kívánjuk kifejezni. Mindezeknek a leírásában először Husserl kései és eredetiségében vitatott művének, a *Tapasztalat és ítéletnek*¹ az erre vonatkozó paragrafusát

* A Magyar Fenomenológiai Egyesület szervezésében megrendezett II. Fenomenológiai Szimpóziumon (Budapest, 2007. 05. 24–25.) elhangzott előadás szerkesztett változata. A tanulmány írása során mérlegeltem azokat a kifogásokat, megjegyzéseket is, amelyek az előadás után lezajlott vitában merültek fel annak szövegével kapcsolatban. Köszönöm Komorjai László, Varga A. Péter, Ullmann Tamás és Toronyai Gábor észrevételeit.

¹ A német eredeti cím alapján a továbbiakban: *EU = Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Hrsg. und redigiert von Ludwig Landgrebe. Hamburg, Meiner, 1999 (1939). Magyarul részletek olvashatóak a *Fenomenológia a társadalomtudományban* című kötetben (szerk.: Hernádi Miklós, Gondolat, Budapest, 1984.). Ezek a részletek abból a bevezető jellegű 14 paragrafusból származnak, amelyeket tulajdonképpen Ludwig Landgrebe írt meg 1937–38-ban, főleg a *Válság*-könyv alapján. (Erről lásd Dieter Lohmar: Zur Entstehung und den Ausgangsmaterialien von Edmund Husserls Werk *Erfahrung und Urteil*. *Husserl Studies*, 13 [1996], 31–71, kül. 34–45. Ez a munka a szöveget csak a 15. §-tól tárgyalja Husserl-írásként, így viszont, autentikus szövegek kompilációjaként, Husserl munkássága szempontjából megkerülhetetlennek tartja.) Ennek köszönhetően arra a belátásra jutunk, hogy az eddig e Husserl-műből magyarul olvasható részletek tulajdonképpen nem is Husserltől származnak.

További idézett Husserl-művek: 1) *Hua XII. = Husserliana XII. Philosophie der Arithmetik. Mit ergänzenden Texten*. Hrsg. Lothar Eley. Den Haag, Nijhoff, 1970; 2) *Hua XIX/2. = Husserliana XIX. Logische Untersuchungen, Zweiter Band, Zweiter Teil*. Hrsg. Ursula Panzer. Den Haag, Nijhoff, 1984; 3) *Hua X. = Husserliana X. Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Hrsg. Rudolf Boehm, Den Haag, Nijhoff, 1966. (Magyarul: *Előadások = Előadások az időről*. Ford. Sajó Sándor és Ullmann Tamás. Atlantisz, 2002); 4) *Hua VII. = Husserliana VII. Erste Philosophie. Erster Teil. Kritische Ideengeschichte*. Hrsg. Rudolf Boehm. Den Haag, Nijhoff, 1956; 5) *Hua-Mat I. = Husserliana Materialien I.*, Hrsg. Elisabeth Schuhmann. Dordrecht–Boston–Lancaster, Kluwer AP, 2001; 6) *Vorrede = Entwurf zu einer „Vorrede“ zu den „Logischen Untersuchungen“*. Hrsg. Eugen Fink. in: *Tijdschrift voor Philosophie 1939*, 106–133 és 319–339, valamint kritikai kiadásban in *Husserliana XX/1: Logische Untersuchungen. Ergänzungsband. Erster Teil*. Hrsg. Ulrich Melle. Dordrecht–Boston–London, Kluwer AP, 2002. A *Vorrede*-re mindig a Husserliana oldalszámai szerint hivatkozom.

(§ 63.) elemzem, majd pedig ennek megértését az előző, a kollektívumokról szóló paragrafusra (§ 62.) vezetem vissza. Végül ezt összekapcsolom a teljes összefüggést megvilágító időelemzéssel és a különbségtéves közös, az időelemzésben felmutatható gyökereivel (§§ 64–65.). Következtetésem a történetiség problémájának husserli tárgyalására vonatkozik, illetve arra, hogy ez milyen kapcsolatban áll a tárgyak és a tényállások észlelésének különbségeivel. Végül pedig egy filozófiatörténeti párhuzamot villantok fel: *A tiszta ész kritikájának* a tárgyak és a történések megkülönböztetésére vonatkozó részeit elemzem röviden és kötöm a Husserl által exponált problémakötegehez.

*

Tételem szerint az *Erfahrung und Urteil* 63. §-a, amely az egyszerű tárgyak (*Gegenstand*) és az értelmi tényállások (*Sachverhalt*) különbségét járja körül, csak az előző és az utána következő (62., illetve 64–65.) paragrafusokból érthető meg.

A fentiekben említett – tárgyak és tényállások között fennálló – különbség fenomenológiai jellegű különbség: *nem redukálható más összefüggésre, és nem vezethető le más viszonyok elemzéséből*. Husserl már igen korán, 1896-os hallei logikai előadásaiban erről beszél, ez *elementáris logikájának* egyik alapbelátása. Ennek tétje annak idején még az, hogy meg tudjuk magyarázni egy logikai aktus tárgyának és a logikai aktus tartalmának sokszor felmerülő különbségeit. Az említett kérdés pedig egyben nem más, mint hogy hogyan tisztázzuk jelentés és jelölet egymáshoz való viszonyát. Így az itt felmutatott differencia csak gondolkodásának egy későbbi szavával nevezhető „fenomenológiai” különbségnek. Azonban már ekkor is mérvadó, hogy a *gondolkodás tárgyai* és *az ezekről alkotott ítéletek* tartalmának világos elkülönítése nem alapulhat csak bizonyos ítéletek, mondatok, kijelentések, tételek vizsgálatán. „Tárgy és tényállás, prezentálás és mondat különbsége alapvető és definiálhatatlan.”² Mindkettőre egyszerre kell tekintettel lennünk. Ha csak az objektív formában mondatokban, kijelentésekben, ítéletekben megfogalmazódó „tényállásokra” koncentrálnánk, elvétenénk az alapvető problémát, vagyis magukra az ítéletekre redukálnánk, vagy legalábbis ezekből magyaráznánk az ítéletek tárgyait.³

² Elisabeth Schuhmann (Hrsg.): *Husserliana Materialien* I. Dordrecht–Boston–Lancaster, Kluwer AP, 2001, 133.

³ A probléma történeti elhelyezése nem feltétlenül csak a korai Husserlhez kapcsolódó pszichologizmus-vita szempontjából fontos. A *Logikai vizsgálódások* 1913-as előszóvázlatában Husserl ugyanis az 1895–96-os előadások, valamint logikai és matematikai kutatásai kapcsán szembehelyezkedett az *ítéletek* kanti (analitikus vs. szintetikus ítéletek) felosztásával. Számára ugyanis éppen, hogy *nem az ítéletek* közötti különbség, hanem az a különbség volt mérvadó, ami a ténybeli és az észbeli igazságok (*Vernunft- und Tatsachenwahrheiten*) között áll fenn, valamint a „hume-i elgondolások a *relations of ideas* és a *matters of fact*-ról

Ennek elmélyült fenomenológiai analízisét igyekszik adni Husserl a *Tapasztalat és ítélet*-ben, ahol a tényállások, hasonlóan az eddigi elemzések kiindulópontjaihoz, „egy sajátos régióba tartozó tárgyak”.⁴

Itt Husserl különbséget tesz az érzéki receptivitás tárgyai (*Gegenstände der Rezeptivität*), avagy tulajdonképpeni tárgyak (pl. egy fehér ház) konstitúciója és az értelmi tárgyiságok (*Verstandesgegenständlichkeiten*), vagyis tényállások (*Sachverhalte*) – pl. ez a ház fehér – konstitúciója között. Mindkettőről tudjuk, hogy ahhoz, hogy megragadjuk őket, a felfogó személy bizonyos fajta aktivitása szükséges. Azt is tudjuk róluk, hogy mindegyik bizonyos fajta idői lefutással rendelkezik. De nem szabad átsiklanunk a bennük megjelenő különbségek felett sem: Az érzéki receptivitás tárgyai egyúttal az eredendő passzivitás módjában vannak adva; megragadásuk az aktivitás egy alacsonyabb fokán történik, vagyis elég azokat „pusztán” receptálni, tehát a maguk asszociációs és affekciós struktúrájával megragadni. Ezzel szemben az értelmi tárgyiságok nem lehetnek adva a tiszta, eredendő passzivitás módjában. (Ez persze nem jelenti azt, hogy a passzív mozzanat ne lenne jelentős az értelmi tárgyiságok konstitúciójában is – de erre még a későbbiekben kitérünk.) Ez utóbbiakat „előkonstituálják a predikatív spontaneitásban”,⁵ vagyis bizonyos fajta értelmi tevékenységben. „Eredendő előzetes adottságra az én predikatív cselekvésében mint spontán tevékenységben tesznek szert.” Egy egyszerű érzéki tárgy akkor is ott van, ha éppen nem észleljük, egy értelmi tárgyiság azonban csak az én otléte esetén konstituálódik. Husserl ezt a következőképpen foglalja össze:

Bizonyos módon a tárgy így is „ott” van, megmarad, még ha persze rá is szorul arra, hogy odaforduljunk hozzá és megragadjuk. Ezzel szemben az értelmi tárgyiság, a tényállás lényegében csak a spontán tettben, vagyis csak akkor

való ismereteket illetőleg? (*Vorrede*, 297). Az eszmék közötti kapcsolatok és a tények hume-i elválasztása pedig itt nem más, mint az (érzéki) tapasztalati és az értelmi közötti különbségtevés előképe. *Ez pedig sokkal fontosabb számára, mint az ismeretek bővítéséről tanúskodó ítéletek lehetőségének vizsgálata.*

Filozófiatörténetileg nem elhanyagolható, hogy Husserl egyben megerősíti: *inkább a hume-i inspirációknak enged Kanttal szemben.* „Az utóbbi megkülönböztetésnek a kanti analitikus és szintetikus ítéletek közöttivel szembeni kontrasztja élelken érintett, és fontos lett további állásfoglalásaim számára.” (*Vorrede*, uo.) Ez az állásfoglalás persze eddig részben ismert volt. Ehhez lásd Husserl levelét A. Metzgernek (1919. 09. 04.): „Hume-tól hasonlíthatatlanul többet tanultam, mint Kanttól, akivel szemben a legmélyebb antipátiával viseltem, és aki (ha jól ítélem meg) egyáltalán nem volt rám hatással.” Különösen szemléletes ebben a tekintetben az *Erste Philosophie*-előadás egyik részlete, amelyben Husserl azt kéri számon Kanttól, hogy nem volt tekintettel a *Treatise*-ra, csak az *Enquiry*-re. Vö. *Hua VII.*, 198. (A helyzet pikantériája, hogy az idézett helyen Husserl maga is pontatlan, és *Essay*-nek nevezi az utóbbi, vagyis a „népszerű-rövidített” Hume-írást.)

⁴ „Gegenstände einer eigenen Region”. Husserl: *Erfahrung und Urteil*. Id. kiad. 299.

⁵ I. m. 300.

konstituálódik, ha az én van ott. Ha ez nem történik meg, akkor az én a legjobb esetben is a receptív módon konstituálódó tárgynál marad, ami ugyan észlelhető marad, de az én ezen alapon semmi újat nem konstituál.⁶

Másik különbség a kétfajta tárgyiség között, hogy amikor egy egyszerű tárgyat észlelek, akkor az észlelést bármikor abbahagyhatom, és egy tetszőleges pillanatban ismét folytathatom. A tárgy akkor is ott lesz. Mít több: nem zavar, hogy mindig csak bizonyos nézőpontból tudom szemügyre venni. Husserl azt is mondja, hogy ilyenkor tulajdonképpen csak adottságmódjai, vagyis képzeleti vannak előttem, nem pedig maga a tárgy. „Amire az én tettében szert tesz, csak annak megjelenései (*Darstellungen*), nem pedig a tárgy maga.”⁷

Amikor azonban egy tényállást észlelek, akkor ugyanezt nem tehetem meg. Az észlelést nem hagyhatom abba egy bizonyos ponton, hogy azután majd egy tetszőleges másikon folytassam. A tényállás nincs ott azon a módon, hogy mindig visszatérhessek hozzá és jobban szemügyre vehessem. A tárgyak esetében tudom, hogy a megfigyelő tekintet, az észlelés mindig ugyanahhoz a dologhoz tér vissza – az észlelésnek van bizonyos fajta egyneműsége.

A tényállások esetében ez nem mondható el. „Ez pedig annak köszönhető, hogy a megragadás ezen aktusa a tényállás konstitúciójában a maga idői levésében egyáltalán nem erre irányul ugyanazon a módon.”⁸ A tényállások nem lehetnek tárgyak, viszont tényállásokban lehetnek tárgyak. Például „az ítélemben az *S* szubsztrátum, amely ekkor *p*-ként határozódik meg”⁹ Husserl itt mondja ki először, hogy a tényállások észlelésének jól meghatározott rendje van, amely a predikáció rendjét követi. A tényállásokat egy ilyen predikatív folyamatban tekintetünkkel mintegy „kivesszük”, kiemeljük az összefüggésből. Nem egyszerűen a tárgyra vonatkoztatom a szemléleteimet, hanem *éppen egy tényállásra*. „Nem az *S*-re mint tárgyunkra irányulunk, hanem arra a »tényállásra«, hogy az *S* – *p*.”¹⁰ Husserl itt egyértelműen arra gondol, hogy az, ahogyan egy tényállást „kiveszünk”, kiemelünk egy szemléleti aktusból, az feltételezi az előző predikatív mozzanatokat is. „Először konstituálni kell az *S* – *p* primér ítéletet, amelyben az *S* tárgyi voltában [adódik], majd csak ehhez kapcsolódva tudunk továbbhaladni és azt mondani, hogy »ez (vagyis az, hogy *S* – *p*) örömteli« stb.”¹¹ Vagyis itt már szükségünk van egy ítéletre ahhoz, hogy a tényállást konstituáljuk: az egy ítéletben, nem pedig a pusztá érzéki szemléletben lesz megadható számunkra. Ahhoz, hogy egy tényállásra reflektáljunk

⁶ I. m. 301.

⁷ Uo.

⁸ I. m. 302.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

és azt egy másik nézőpontból vegyük szemügyre, egy már lezárt ítéletre van szükségünk. Egy olyan ítéletre, amely a maga részéről „tárggyá” tehető, „tárgyasított alapot”¹² képez. Így születhet meg egy új értelmi tárgyiség: *egy másik értelmi tárgyiség nyomán*. Ez pedig „teljességgel különbözik attól, ahogyan tekintetünket egy érzéki tárgy esetén visszavezetjük azokra a megjelenésekre, feltűnésekre, amelyekben az számunkra konstituálódik”.¹³ Ennek a különbségtetésnek köszönhetően válik érthetővé az, amit Husserl valamivel feljebb mond:

[...] a spontán megragadásban a tényállást magát ragadják meg, és nem annak megjelenését¹⁴

A tényállást magát kell megragadni, ez pedig csak egy ítélet nyomán bontakozhat ki előttünk. A természetben nincsenek tényállások. A tényállásokhoz szükség van az aktív konstituáló tudat tevékenységére. Ekkor pedig a képzet a tényállás maga, nem pedig egy ehhez képest „külsődleges” tárgy reprezentációja.

De máris problémákba ütközünk. Ha a konstituáló tudat, vagyis az én nem vesz részt a tényállások feltérképezésében, akkor hogyan maradhat meg – Husserl fentebb használt kifejezésével élve – a „receptív módon konstituálódó tárgyiságnál”? Ha a tény radikálisan különbözik a tárgytól, tehát nem vezethető le egymásból, ha egyik a másiktól nem következik, akkor hogyan értelmezhető ez a gondolat? Hiszen úgy tűnik, hogy így a tény nem más, mint egy ítéletbe foglalt tárgy, amely úgy marad meg, hogy ahhoz egy új elemet, egy predikátumot rakunk. Ha az ítéletet nem hajtjuk végre, akkor, mint Husserl fennebb állította, a tárgy ugyan „észlelhető marad, de az én ezen az alapon semmi újat nem konstituál”. Vagyis a tények különbsége nem radikálisan, hanem csupán egy másodlagos aktus indexe által különül el a szemléleti tárgyaktól.

Ha ez így van, akkor minden eddigi eredményünk elesik. Ahhoz, hogy ez mégse történjen meg, az előző paragrafushoz kell visszanyúlnunk, amely a kollektívumok leírásán keresztül mutatja fel a két szemléleti forma (tárgyak és tényállások, vagyis az érzéki és a kategoriálisan megformált aktusok) különbségét. Ennek értelmezéséhez azonban röviden össze kell foglalnunk Husserl felfogását a kollektívumokról, hogy így egyben megérthessük a *Tapasztalat és ítéletben* mondottak újdonságát.

¹² „vergegenständlichten Boden”, i. m. 303.

¹³ Uo.

¹⁴ I. m. 302.

Kollektívumok

Tárgy és tény különbsége mint fenomenológiai jellegű különbség a kollektívumok fenomenológiai vizsgálatának problémájából nő ki. A alapszituáció meglehetősen hasonló: egyrészt azt látjuk, hogy a kollektívumok egyszerűen szemléletileg előállnak, másrészt pedig azt, hogy egy kollektívum létrejötte a számláló tudat elhatárolásának a folyamánya. Husserlnek a probléma megoldására tett kísérleteit a következőképpen foglalhatjuk össze.

I. Az aritmetika filozófiája

Amikor *Az aritmetika filozófiájában* az ún. „figurális momentumokat” tárgyalja,¹⁵ Husserl a következőkről beszél: egy halmaz észlelésének alapja szerinte nem más, mint hogy az észlelésben először is figurális momentumokat találunk. Így fogunk fel pl. egy méhrajt vagy egy csapat madarat, de egyszerűbb esetben az utat szegélyező fákat is. Ezek passzívan képződnek meg számunkra, és egyszerűek, felfogásukban nincs semmi összetett, de ugyanakkor mégsem csak „primitív” (vagyis elsődleges) érzéki aktusokról van szó: hiszen valami módon ezzel már egy csoport egységét is észleltem. Egy csoport dolog észlelése mindig több egyszerű érzéki adatoknál, érzéki szemléleteknél, ezek pusztá összegénél. Azonban mégsem csupán a tapasztalatnak erről a két, egymástól elkülönülő oldaláról kell itt beszélnünk, főleg azért, mert mindkettő egyszerre van jelen:

[...] ezeknek a [...] momentumoknak a különbségei funkcionális függésben vannak egyszer a vonatkozó részszemléletek belső meghatározottságától, majd bizonyos kapcsolatoktól és kapcsolatkomplexumoktól, amelyek a részszemléleteket egymás között összekötik, majd pedig mindkettőtől.¹⁶

Husserl ezeket az összefüggéseket kvázi-kvalitativaknak vagy „kvázi-minőségieknek” (*quasi-qualitativ*) is nevezi. Először is azért, mert egy bizonyos konfigurációt ugyanúgy képesek vagyunk egy szempillantás alatt felfogni, mint egy egyszerű érzéki minőséget, mégsem csak egyszerű észlelésről van szó. Továbbá mert egy kollekciónak észlelése nem egy konkrét, mondjuk szimbolikusan megjelölhető és szimbólumok által konkrétan kifejezhető egység felfogása,¹⁷ hanem egy csak egy olyan egységé, amely, habár a szemlélő szá-

¹⁵ Edmund Husserl: *Philosophie der Arithmetik. Mit ergänzenden Texten.* Husserliana XII., Hrsg.: Lothar Eley. Den Haag, Nijhoff, 1970.

¹⁶ I. m. 204.

¹⁷ Husserl ezt a mű XI. fejezetében (193–221.) tárgyalja, annak érdekében, hogy el tudja választani egymástól a *tulajdonképpen* (direkt, közvetlen) és a *szimbolikus* (indirekt, közve-

mára egyértelműen adott, mégsem nevezhető szimbolikusan megjeleníthető halmaznak (egy bizonyos mennyiségnek). A kvázi-kvalitatív jelleg tehát azt jelenti, hogy nem szimbólumok által megjelenített konkrét mennyiségről (*Menge*) van szó, de nem is csupán különböző minőségű elszigetelt észleletekről. *Nem is csak különböző észlelési adatokról, és nem is csak egy konkrét halmazról.* Ezek a kvázi-kvalitatív mozzanatok az ezeket meghatározó elemi viszonyokhoz (az elsődleges érzéki minőségekhez) képest „*próteron prósz bemász*”-ok, és még nem jelentik magának az asszociációs aktusnak a végrehajtását, hanem indirekt módon elősegítik, szavatolják azt, megadják „az asszociáció mindenkori támasztékát”.¹⁸

Mit jelent tehát az, hogy a kvázi-kvalitatív mozzanatok egyszer bizonyos részészleletektől, egyszer bizonyos relációktól, máskor meg mindkettőtől függenek? Néhány oldallal lejjebb Husserl azt írja, hogy:

A különböző figurális momentumok, sajátos differenciáiknak megfelelően, a legkülönbözőbb keverékekben, pontosabban összeolvadásokban tűnhetnek fel. A vonatkozó szemléletben egységesen össze vannak olvadva, és csak az absztrakció választja majd szét őket.¹⁹

Az *absztrakció* azonban ezen a helyen – az eddigiek nyomán – nem általánosítást jelent! Ez nyilvánvalóvá válik abból, hogy az egymással összeolvadt figurális momentumok szétválasztása és ezek esetleges egyesítése nem csak az „általános halmazképzetek” megalkotásánál van segítségünkre. Husserl itt az olyan általános halmaztípusokra gondol, mint „a sor, raj, láncolat, rakás”.²⁰ Az „absztrakció” útján való el- és szétválasztás adja ugyanis a „szemléleti halmaznak annak egyéni-egységes jellegét”, mégpedig azzal, hogy „egyesíti sajátos különbségeit”.²¹ Ennek tudatában érthetőbb az is, hogy Husserl miért

tett) képzeteket, ezáltal pedig a tulajdonképpeni és szimbolikus halmazokat. Mint Husserl a probléma felvezetésében egy lábjegyzetben tisztázza: szimbolikus vagy közvetett képzeteken nem általános fogalmakat ért, hanem olyanokat, amelyek „ismertetőjegyekké válhatnak” és „újabb ismertetőjegyek hozzájuk való járulásával” egy individuum (nem-tulajdonképpeni) képzetét alkotják. Igen fontos kiemelni, hogy ezek a nem-tulajdonképpeni képzetek képesek visszahatni a tulajdonképpeniekre („die dann fähig ist, für die eigentliche Vorstellung desselben zu surrogieren” – i. m. 191. lábjegyzet). Vagyis a szimbólumok által közvetített, „nem tulajdonképpeni módon” felfogott szemléleti képzet képes rátelepedni (*surrogieren*) az egyből felfogott, közvetlen képzetekre. Nem egyszerűen ezekből nyerjük őket általánosítás útján, hanem mintegy ezek mellett, ezekkel párhuzamosan működnek. Ennek legfontosabb bizonyítéka, hogy nem csak a „szemléleti tárgyak, hanem az absztrakt, általános fogalmak is szimbolizálhatók” (i. m. 194.).

¹⁸ „den jeweiligen Inhalt für die Assoziation abgeben”, i. m. 201.

¹⁹ I. m. 209.

²⁰ I. m. 210.

²¹ Uo.

használja a „figurális” terminust.²² Nem a tapasztalat egy olyan mozzanataról van ugyanis szó, amelynek nyomán csupán egy általános fogalmat, egy absztraktumot alkotunk meg. Nem intellektuális aktusról, hanem egyfajta figurális, képszerű aktusról van szó (*synthesis speciosa*). Egy ilyen figurális mozzanat nem csak abban segít, hogy kialakítsam a „raj” általános fogalmát, hanem egyúttal abban is, hogy egy bizonyos méhrajt éppen akként ismerjek fel, abban a sajátos különbségében ragadjam meg (pl. hogy hány méh repül abban a rajban, mennyiben különbözik ez attól a rajtól, amelyet valamivel előbb láttam), amelyet további elválasztások nyomán tisztázni tudok. A figurális mozzanat, a kvázi-kvalitatív jelleg egyből ott van, és segítséget nyújt a közvetlen érzéki észlelésében. Ehhez kapcsolódik még Husserlnek az a nagyon korai felismerése, hogy:

Mindez a tapasztalat bizonyítékától függ. [...] amelyet csak egyszer kell észrevennem ahhoz, hogy mindenhol újra megtalálhassam.²³

Nem kell megszámlálhatatlanul sok halmazt észlelnem ahhoz, hogy továbbra is lássak ilyeneket. Elég csupán egyszer észrevennem, hogy megalakoskák róla egy egységes „figurát”. Nincs szükségem rendkívül gazdag szemléleti bázisra ahhoz, hogy egy figurális mozzanatot egységesként fogjak fel.

Tehát egyrészt adottak a különböző szemléleti momentumok, másrészt pedig ezek kapcsolatai, de úgy, hogy egyszerre mindkettő jelen van ugyanabban az összefüggésben. Nemcsak az egyszerű, sima szemléleti adatok, és nemcsak ezek „önkényes”, a felfogó személy hozzájárulásának köszönhető kapcsolatai, hanem egyszerre mindkettő. Ez a tapasztalat egyfajta hármas struktúrájára mutat, amit a kollektívumok észlelésén keresztül fedezhetünk fel; az érzéki nem redukálható az értelmire és viszont, hanem egyszerre, egymással összeolvadva vannak jelen.

Bármennyire előremutató is azonban Husserl elképzelése a „figurális momentumokról”, mégsem tud túllépni egy alapvető nehézségen. Itt ugyanis még nem tesz különbséget *aktus, felfogástartalom és intencionális tárgy* között (mint az ötödik *Logikai vizsgálódásban*), ekkor pedig a kollektív kapcsolat csak a pszichikai aktusra (vagyis pl. bizonyos figurális momentumokra) való reflexió által ragadható meg.²⁴ Ez az úgynevezett „formális pszichologizmus” husserli koncepciója, amely nem egy tartalmat redukál egy aktusra (külsőt a belsőre, vagy érzéki az értelmire), hanem a tartalom formális oldalán állítja, hogy az elvont tulajdonságok és kategóriák reflexiók predikátumok.²⁵ Az

²² Ehhez lásd Husserl megjegyzését a terminus választásáról: i. m. 205, ill. 209.

²³ I. m. 203.

²⁴ Vö. i. m. 74.

²⁵ A pszichologizmus fogalma Husserlnél fellelhető változatos értelmeihez lásd Theodorus

azonban mindenképpen körvonalazódnak látszik – a kvázi-minőségi mozzanatokról írott fejezet révén –, hogy a kollektívumok helye sajátosságok a tárgy-konstitúció fajai között.

II. A hatodik *Logikai vizsgálódás* és az 1913-as előszóvázzlat

Ezt a problémát jellemzi aztán Husserl úgy a hatodik *Logikai vizsgálódás*-ban, hogy a kollektívumok „magukban nem tényállások”, vagyis nem csupán a tudat aktív hozzájárulásának köszönhetően jönnek létre, hanem a „tényállások összefüggése tekintetében nagy szerepük van”:²⁶ a kollektívumok esetében „az érzéki egységkarakterek [...] az érzéki többség jeleiként szolgálnak”.²⁷ A kollektívumok szerepe tehát köztes: nem egyszerűen érzéki, és nem is egyszerűen csak kategoriális aktusok termékei, vagyis egyértelműen sem nem csak észleletek, sem nem csak ítéletek. De hogy ez pontosan mit is jelent, az egyelőre még nem derült ki. Mit jelent az, hogy „az érzéki többség jelei”? Az erre a kérdésre adandó válasz szempontjából azonban a *Logikai vizsgálódások* főszovegén kívül több lényeges információt találunk.

A probléma megoldásához újabb adalékkal szolgál például a *Logikai vizsgálódások* újrakiadásához tervezett előszó vázlat,²⁸ amelyben Husserl – még ha csak futólag is – megemlíti a kollektívum-képzés szerepét. Husserl itt egyben összeköti a kollektívum-problémát a már általunk is említett alapszituációval.

Mindenekelőtt történeti felvezetést nyújt. Saját bevallása szerint először *Az aritmetika filozófiájában* ütközött bele „a szintetikus-többsugarú tudat egyik alapformájába”, vagyis a kollektívumok megalkotásának képességébe. „Az arra irányuló kérdésben pedig, hogy milyen a kollektív viszony az egyéb egységformákkal szemben, az érzéki és a kategoriális egység különbségére bukkantam.”²⁹ A kollektívum-képzés nyilvánvalóan kategoriális, nem pedig érzéki egységforma. Az ilyen kategoriális egység eredetének vizsgálata azonban „az [...] »összeolvadások«-ból álló »kvázi-kvalitatív vagy figurális momen-

De Boer: *The Development of Husserl's Thought*. Den Haag, Nijhoff, 1978 (*Phaenomenologica* 76.), 116. sk.

²⁶ Husserl: *Logische Untersuchungen, Zweiter Band, Zweiter Teil*. Husserliana XIX. Hrsg. Ursula Panzer. Den Haag, Nijhoff, 1984, 688.

²⁷ „[...] sinnliche Einheitscharaktere [...] als sinnliche Mehrheitszeichen dienen”, i. m. 689.

²⁸ Husserl: Entwurf zu einer „Vorrede” zu den „Logischen Untersuchungen”. In Husserliana XX/1: *Logische Untersuchungen. Ergänzungsband. Erster Teil*. Hrsg. Ulrich Melle. Dordrecht–Boston–London, Kluwer AP, 2002.

²⁹ I. m. 294. sk.

tumok«-hoz vezetett”.³⁰ Ezzel az is nyilvánvalóvá vált Husserl számára, hogy a „kategorialis egység” vizsgálata elkerülhetetlenül „az egységes szemlélet *érzéki minőségekkel analóg* sajátosságainak” vizsgálatához utalja vissza.³¹ Éppen ebből származik a probléma, és pedig egy nyilvánvaló okból kifolyólag.

Mint a következő bekezdésben Husserl kijelenti: „Ekkor már rábukkan-
tam az a között fennálló különbségre, hogy egy képzet mit »vék«, és hogy
maga mit tartalmaz, és mégsem tudtam vele mit kezdeni.”³² A talányos meg-
fogalmazás első fele eléggé világosan arra utal, amivel az 1890-es évek köze-
pén tartott logikai előadásokban foglalkozott: *miben áll egy aktus tárgyának és egy
aktus tartalmának különbsége?* Hogy miért nem tudott „mit kezdeni” ezzel a
gondolattal, az már bonyolultabb kérdés. Úgy tűnik azonban, hogy azért,
mert nem lehet maradéktalanul alkalmazni a kollektívumok képzésére.

A szöveg további tanúsága szerint az alapbelátás abban áll, hogy egy
kollektívum, egy halmaz (*Menge*) képzete csakis „a kollektív összekapcsolás”
révén jöhet létre. Ez kétségtelenül helyes. Éppen ez mutat rá azonban arra,
hogy a kolligált, megszámlolt dolgok tartalmai nem alapozzák meg a
konstituálódó kollektívumokat:

A kollektívum nem dologi, a kolligált dolgok tartalmaiban megalapozódó egység.³³

Ez pedig azt jelenti, hogy az „és” mint a kolligáló kategorialis szemlélet
nem-érzéki mozzanata *egymástól teljesen, lényegileg idegen dolgokat is egyesít*het egyetlen
szemléletben. Ezt érdemes egy példával megvilágítani.

³⁰ I. m. 295. Fontos kiemelni, hogy Husserl minden alkalmat megragad, hogy megerősítse:
a „figurális momentumok” terminus mögött az rejlik, amit Christian Ehrenfels
„Gestaltqualitäten”-nek, „Gestalt-minőségek”-nek nevezett. Lásd ehhez: Christian
Ehrenfels: Über „Gestaltqualitäten”. *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie*, XIV/3,
249–292; Husserl: i. m. 295; Husserl: *Philosophie der Arithmetik*. Id. kiad. 210–211. láb. A
Philosophie der Arithmetik-ben Husserl megjegyzi, hogy az értekezés szövegének írásakor
nem vehette figyelembe ezt a munkát (mivel ugyanabban az évben, 1890-ben jelentek
meg), valamint hogy a figurális momentumokról szóló fejezet „mintegy éve készen volt
már” (uo). Az előszóvázlat tanúsága szerint a két koncepció hasonlósága annak ellenére is
rendkívül fontos, hogy Ehrenfelsét „egészen más kérdések vezették”. Hogy Husserl miért
a Gestalt-elméletet, és miért nem a figurális (képszerű) szintézisre vonatkozó kanti meglá-
tásokat (*synthesis speciosa – A tisztá és kritikája*, B 151, 154, 162) tartja fontosnak, arról híven
tanúskodik a *Philosophie der Arithmetik* történeti része, amelyben Husserl kifejti a kanti
szintézis-fogalomra irányuló kritikáját. Ennek egyik fontos eleme, hogy kijelenti: „Kant
elsiklott afelett, hogy több olyan tartalmi kapcsolat is adott számunkra, amelyek esetén *nem*
figyelhető meg szintetikus, tartalmi kötéleket létesítő tevékenység” [kiemelés – Z. D.] I. m.
40. A figurális momentum ennek következtében végül is *nem szintézis*, hiszen nem vezet
vissza a „tudatot” (*Bennusstsein*) „az élet transzcendentális háttérébe”. (Lásd uo.)

³¹ Husserliana XII. Id. kiad. 209. Kiemelés – Z. D.

³² Husserl: Entwurf zu einer „Vorrede” zu den „Logischen Untersuchungen”. Id. kiad. 295.

³³ Uo.

Olyan dolgokról van szó, amelyek nem feltétlenül tartoznak ugyanabba a fajtába: egy „kosár” például tartalmazhat teljesen különböző fajtájú gyümölcsöket és zöldségeket, anélkül, hogy egy alakzatban való felfogásuk első pillantásra bármilyen problémát okozna nekünk. Ezalatt a kollektívum képzetéből kimaradhatnak olyan tárgyak, amelyekhez hasonlóak – a „halom” vagy „kosár” dologgal egy időben – szintén adottak számunkra, de az alakzatban még sincsenek benne. Ilyen lehet az a sárga alma, amelynek szinte pontos mása ott van a piaci bevásárlókosárban is, de ez mégsem nyújt semmilyen segítséget ahhoz, hogy a frissen vásárolt termékek „halmazát” éppen akként fogjam fel.

A kollektívumok tárgya és a kollektívumok tartalma, vagyis az, amit szemlélünk és az, amit eközben egy kollektív aktusban egyesítünk, radikálisan különbözhetnek egymástól. De akkor mégis hogyan tudjuk egy halmaz egységét észlelni? Ahogyan Husserl további megjegyzéseiből kitűnik: semmiképpen sem abból az okból kifolyólag, hogy egymásból keletkeznek. Nem úgy, hogy a halmaz pszichikai tartalma a halmaz fizikai tárgyára való reflexióban jönne létre. *Az aktivitást feltételező értelmi-kategoriális mozzanat (egy aktus tartalma) nem pusztán reflexió egy tőle elválasztott tárgyra (az aktus tárgyára), amelyről passzív módon érzéki képzeteim vannak.* Ezt a következtetést sürgette meg többek között a hatodik *Logikai vizsgálódás*-ban a kategoriális szemléletek koncepciójának kidolgozása. Éspedig az, hogy minden szemléletben vannak olyan momentumok, amelyek nem érzékiek, de mégis ezekben fundálódnak, annak ellenére, hogy semmilyen elkülönült szemléleti adat nem utal rá, hogy ott kellene lenniük. Ilyen például az „és”, vagyis a kolligálás kategoriális formája: az érzékiben alapozódik meg, de mégsem következik belőle.

III. Tapasztalat és ítélet

A kérdést csak a *Tapasztalat és ítélet* 62. §-a oldja meg – úgy tűnik, a husserli koncepción belül véglegesen. Itt ugyanis a szerző furcsamód nem az ezután következő paragrafus (a 63.) fenomenológiai leírásmódját használja, hanem egy ennél módszertanilag későbbit. Genetikus leírást használ az azután következő szakasz statikus eljárása előtt, és úgy tűnik, hogy ez lehet a nyitja nemcsak a 63. §-ban újra felbukkanó, de a kollektívumok leírása által is hordozott problémának.

A leírás itt is statikusan kezdődik. Husserl különbséget tesz *érezési egészek* és *értelmi egészek* között, és kijelenti, hogy a halmazok, kollektívumok esetében nem beszélhetünk érzéki egészről, hanem csak egy „*magasabb rendű egészről*”.³⁴ Ez majd odáig vezet, hogy az értelmi tárgyiságokban egyenesen nem lépnek fel a részek közötti parciális fedések, mint például egy érzéki észlelet esetében.

³⁴ Husserl: *Erfahrung und Urteil*. Id. kiad. 296.

Itt nem lép fel a parciális fedés szintézise, amelyet az érzéki egészek és részeik között találtunk: a halmaz elemei bizonyos értelemben „egymáson kívül” maradnak. Kapcsolódási formájuk nem érzéki, hanem szintaktikus, éppen a „kolligálva levés”.³⁵

A kolligált dolgok egységei – hiszen a kollektívumok ugyanúgy egységek, mint például egy diszkrét egyszerű tárgy – abban hasonlítanak egymásra, hogy meg vannak számolva: „Minden kolligált tagban közös az, hogy meg vannak számolva.”³⁶ Ezt érti Husserl azon, hogy ez a kapcsolódási forma csak és kizárólag „szintaktikus”; a kategoriális szerkezetben fedezhető fel, nem pedig a megszámlolt dolgok sajátosságaiban.

A következőkben azonban kiderül, hogy ekkor még nem beszélhetünk értelmi tárgyiságokról; hiszen azok, bár hasonló szerkezettel rendelkeznek (pl. bizonyos elméletek abban hasonlítanak egymásra, hogy: elméletek), mégsem egyszerűen csak kollektívók. Nagyon úgy tűnik tehát, hogy a kollektívókban felmutatott konstitúciós forma a másik kettő között helyezkedik el. Ezt mondja ki a paragrafus egy későbbi bekezdése.

Itt Husserl azzal érvel, hogy az értelmi tárgyiságok, amelyeket ő a következőkben – nem mellesleg nagyon félrevezetően – tényállásoknak (*Sachverhalte* – *Verstandesgegenständlichkeiten*) nevez, tulajdonképpen *nem is* csak (!) tényállások, *hanem maguk is tények és tényállások forrásai*.³⁷ Hiszen speciális szintaktikus karakterrel bírnak, amely a tényállásokban van jelen a legautonómabb formában, de ugyanakkor mégis rendelkeznek a receptivitással, vagyis a tiszta érzékiséghez hasonló jelleggel is. Miközben tisztán kategoriálisan határozhatók meg, ugyanakkor viselkedhetnek úgy is, mint a kategorialitást megalapozó érzéki szemléletek.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy egyszerűen az érzékiségben fundálódnának. A halmazokat ugyanis éppen, hogy *nem* fundálják az érzéki szemléletek. „Eredendően passzív módon [vagyis az érzékiségben] előkonstituált halmazok tehát nincsenek”³⁸ – hangzik el még az előző paragrafus (a 61.) végén is. Éppen ezért sajátos a szerepük:

a) Egyrészt mégis van valami, ami mégis minden tárgyisággal (az érzékekkel is) közös bennük. Ez pedig az, hogy bármikor megalapozhatnak további értelmi tárgyiságokat. „Mindig lehetséges a tekintet egy olyan váltása, amely a kollektívumot tárgyként objektiválja.”³⁹

³⁵ I. m. 297.

³⁶ Uo.

³⁷ „selbst Quellen von Sachverhalten und Sachlagen”, i. m. 298.

³⁸ I. m. 296.

³⁹ Uo.

b) Másrészt teljesen autonóm módon, tisztán aktívan is megvalósulhatnak. „Elejétől fogva eredhetnek az aktivitásból is [...]”⁴⁰

A statikus módon így leírható kollektívum-képzés tehát egyfajta aktív-passzív konstitúció, és valóban bajba sodorja azt a filozófust, aki úgy kíván beszélni róla, hogy az aktus tárgyának és az aktus tartalmának különbségére irányult kérdésfelvetés által megszabott keretben tér ki annak sajátosságára.

Mi hát akkor ennek a harmadik típusú konstitúciónak a szerepe?

*

Azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a kollektívumok köztes szerepe az érzéki és az értelmi között nem mediátor-szerep, vagyis nem békíti össze vagy egyenlíti ki a két pólus egyenetlenségeit és egymástól való radikális különbségét.

De ha az értelmi tárgyiságok nem tényállások, hanem „tényállások *forrása*”, akkor a statikus leírás szükségszerűen kiegészül egy genetikus leírással. De nem okoz-e ez rövidzárlatot? A statikus leírás ugyanis felmutatja érzéki és értelmi, érzéki és kategoriális specifikus különbségeit, a genetikus leírás pedig azt, hogy ezeknek a konstitúciós mechanizmusoknak a maguk részéről bizonyos idői lefutásuk van, vagyis kialakulnak és ugyanúgy véget is érhetnek. Nem fenyeget-e ekkor az a veszély, hogy a kettő egymásba olvad, és azt a látszatot kelti, mintha tárgyak és tények egymásból alakulnának ki? Nem esünk-e ezzel ismét abba a hibába, hogy a kategoriálist az érzékire való reflexióban próbáljuk megragadni? Nem veszíti-e el ezzel Husserl a különbségtevést érzéki és értelmi között?⁴¹

40 Uo.

41 Arra a lehetséges ellenvetésre, hogy Husserl érzékiség és értelem kanti eredetű különbségtevéseinek tárgyalásakor nem azonosítja azt az érzéki és a kategoriális elkülönítésével, csak annyit szeretnék mondani, hogy a megjegyzést így kimondva kénytelen vagyok elfogadni. A kanti kérdésfelvetés ugyanis valóban nem azonos a husserli állásponttal. Azonban maga Husserl olvasását könnyíti meg, ha elfogadjuk sokszor nem eléggé alapos történeti fogalomhasználatának alapelveit. Ugyanis Husserl egyrészt a) *expressis verbis*, másrészt b) már architektonikai utalásokban is kifejti, hogy érzékiség és értelem különbségének tárgyalásakor az érzéki és a kategoriális elkülönítéséhez nyúl. Ám nem terminológiai *transiusszal* kívánja borzolni a kedélyeket, hanem pontosabb, de már meglévő nyelvi megfogalmazást keres a problémára magára.

Ad a): „A régi ismeretelméleti ellentét *érzékiség és értelem* között az egyszerű vagy érzéki és fundált vagy kategoriális szemlélet közötti megkülönböztetéssel minden megkívánt világosságot elnyer.” *Logische Untersuchungen, Zweiter Band, Zweiter Teil*. Id. kiad. 541.

Ad b): A hatodik *Logikai vizsgálódás* második szakaszának átfogó címe egyszerűen ez: *Érzékiség és értelem*. Ennek első fejezete (a teljes szöveg hatodik fejezete) pedig az érzéki és kategoriális szemléletek különbségének kifejtését tűzi ki célul.

Husserlnek sokszor gondot okoz, hogy bizonyos filozófiatörténeti problémák eredeti összefüggését ragadja meg. Ez azonban kétségtelenül nem a pontos történeti keret

Erre azért válaszolhatunk nemmel, mert Husserl itt nem önkényesen változtatja a genetikus és a statikus leírás módszereit, hanem dinamizálja egymáshoz való viszonyukat. Ezt mutatja be a *Tapasztalat és ítélet* néhány korábbi paragrafusában, amelyekben a passzivitásról és az aktivitásról, valamint egy köztes formáról, a „még-megtartásról” (*das Noch-im-Griff-Halten*) vagy aktív passzivitásról beszél.⁴² Hogy létezik effajta aktív passzivitás, azt Husserl eléggé meggyőzően adja elő.

A „szellemi”, értelmi aktivitás (ahogyan később mondaná: a predikatív spontaneitás) ugyanis összetartozik egy módosult aktivitással, mégpedig ketős irányban.⁴³ Ez a passzivitás ugyanis nem csak abból áll, hogy passzív alapzatot nyújt az aktív megragadáshoz, hanem ezzel mindig együtt is működik. Vagyis ez egy

[...] tárgyiasító, tárgyakat tematizáló vagy együtt-tematizáló passzivitás, amely az aktushoz nem mint bizonylat (*Unterlage*), hanem mint aktus tartozik hozzá.⁴⁴

Ez pedig arra utal, hogy egy aktív értelmi megragadáshoz további aktusok is tartoznak, amelyek azonban nem alátámasztják a további aktusokat, hanem mintegy kötelező módon elősegítik azokat. A szabad aktivitásnak (a predikatív spontaneitásnak) tehát magának is van egyfajta kötelező alapzata, amelyhez vissza kell nyúlnia: nem teljesen szabad és spontán, hanem egyfajta törvényszerűséghez illeszkedik, amely azonban nem a passzív receptív érzéki alapokból származó törvényszerűség, hanem „merev passzív törvényszerűség, amely mégis magának az aktivitásnak a törvényszerűsége”.⁴⁵ Ez a passzív alapzat azonban szintén ilyen aktív értelmi viszonyulásokban rejlik.

Ezek a paragrafusok mutatnak rá arra, hogy a statikus leírás nem egyszerűen egy elhibázott állomása a fenomenológiai eljárás módnak, amelyet a genetikus felülír, hanem a kettő folytonos dinamikus viszonyban áll egymással, „amelynek értelmét minden egyedi esetben [...] újból kell teremteni”.⁴⁶ Ezáltal értelmezhető egyben az is, hogy miért kerülhet egy genetikus elemeket felvonultató paragrafus egy tiszta statikus leírást hordozó után. Ez mutat

rekonstruálását jelenti, hanem az alapnehézségét, amelyet az eddigi szerzők bizonyos terminusokkal jelöltek meg. Az eddig használt szavakra és terminusokra tehát a filozófus mindig rá van utalva. Ez kétségtelenül lényeges probléma, de Husserl számára egyben kiküszöbölhetetlen alapállás is.

⁴² Husserl: *Erfahrung und Urteil*. Id. kiad. 23–24. §.

⁴³ I. m. 119.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. Ez egy olyan „megjegyzés, amely minden intencionális fenomén leírására érvényes” (uo.) – Husserl ezzel egyértelművé teszi, hogy a fenomenológiai módszerre is hatással lévő gondolatról van szó.

rá ugyanis arra, hogy az, amit a 63. § úgy ír le, mint a *passzív receptivitás és az én aktív értelmi hozzájárulása* közötti különbséget, az tulajdonképpen a genetikus leírás során is megmarad.

Tényállások és tárgyak különbsége tehát sokkal eredendőbb annál, mint hogy a logikai aktusok tisztázásának szövegekörnyezetében értelmezhessek tovább. A megoldás – és ennek nyújtja egyfajta előhangját a passzív-aktív megtartás koncepciója – az *időkonstitúció legalapvetőbb rétegében keresendő.*⁴⁷

Idő

Husserl erről a 64 §-ban beszél. Itt az időnek ezt a kettősségét igyekszik kidomborítani. „Az élmények a belső tudat tárgyai, de ezekben, mint ezekben véltben konstituálódnak tárgyak is.”⁴⁸ Ugyanezt mondja más szavakkal a következő bekezdésben: „Az immanens idő, amelyben az élmények konstituálódnak, egyben az ezekben konstituált tárgyak adottságformája is.” Ez az idő egyfajta furcsasága, amelytől értelmi tárgyiságok és érzéki receptivitás még nagyon világosan elkülöníthetőek egymástól – erre építve adja Husserl az egész *Tapasztalat és ítélet* egyik legismertebb statikus leírását, a természeti tárgyak (az észlelés tárgyai) és az irreális tárgyak (értelmi tárgyiságok) különbségeit felderítve. Az elkülöníthetőség azonban egy közös idői jellegnek a perspektívájából értelmezhető: az idői folyam őstörvényének⁴⁹ szempontjából. Husserl így nevezi meg azt az összefüggést, amely mind a természeti tárgyak, mind az értelmi tárgyiságok számára lényegi mozzanatot alkot. Ha arról beszélünk, hogy „egy tényállás előkonstituálódik az idői folyamban”, az még nem jelenti azt, hogy egyfajta objektív észleleti időben is kellene lennie. A szöveg azonban ennél többet is mond, miután bevezetésre kerül az idői folyam őstörvényének terminusa.

⁴⁷ A kérdés filológiai háttéréhez hozzátartozik, hogy a 22–23–24. paragrafusok („Egyszerű megragadás és explikáció” összefoglaló címmel) mintegy tíz évvel később keletkeztek, mint a most tárgyalandó 64. Az előbbieket a Ms. A I 34-re (1928–29-ből) mennek vissza, az utóbbi pedig a Ms. L III 3-ra (1917–18-ből), vagyis egy, a szakirodalomban „bernaui”-nak nevezett szövegre (vö. Lohmar: i. m. 50, 67). Ez keveset von le az eddigi megállapítások értékéből. Mi több, a 64. § szövege inkább arra enged következtetni, hogy a genetikus leírás nem egy, a husserli gondolkodás későbbi szakaszaiban megjelenő következmény, hanem már a 10-es évek végén elgondolt, de egyéb fenomenológiai témák kidolgozása miatt nem annyira előtérbe tolt módszertani alaponulat. Hasonló következtetésekre jut éppen az ún. „bernaui szövegekkel” kapcsolatban Rudolf Bernet: *Die neue Phänomenologie des Zeitbewusstseins in Husserls Bernauer Manuskripten*. In H. Hüni – P. Trawny (Hrsg.): *Die erscheinende Welt. Festschrift für Klaus Held*. Duncker & Humblot, Berlin, 2002, 539–555.

⁴⁸ I. m. 304.

⁴⁹ „Urgesetz des Flusses”, uo.

Minden konkrét élmény levésegység, és tárgyként konstituálódik a belső tudatban az időiség formájában. Ez érvényes minden immanens érzékelési adatra (*Empfindungsdaten*), de érvényes az ezeket átfogó appercepciókra, és éppígy minden egyéb intencionális élményre is.⁵⁰

„Minden konkrét élmény levésegység” – hangzik el Husserl markáns megállapítása, és ez az érzékelési adatokra és az appercepciókra (az értelmi vagy predikatív tevékenységre) is érvényes. A jelenlegi érzékelés is lett valahogyan, a pillanatnyi látás-, hallás- és egyéb képzetek is *valahogyan váltak* ilyen jelenlegi képzetekké. Ez pedig nem jelenthet mást, mint hogy nem csak pusztán statikus leírás adható róluk.

Az érzékelési adatok, az ezeket átfogó appercepciók és minden egyéb intencionális élmény tehát ugyanazzal a formával rendelkezik, az eredendő időiség formájával. Ebben az esetben pedig kézenfekvőnek tűnik arra gondolni, hogy az itt felsorolt rétegek nem egymást kötelező módon feltételező, vagy egymásra épülő rétegek. *Egy felsőbb, értelmi rétegnek nem kell kötelezően egy érzéki, szenzuális rétegre épülnie.*

Ez Husserl fenomenológiájának egy igen korai felismerése, amelyet azonban a tudat „rétegződéséről” szóló elképzelésének köszönhetően sem tud mindig levonni. Már a hatodik *Logikai Vizsgálódás*ban⁵¹ beszélt olyan ismeretekről, amelyek nem foglalnak magukban valamilyen érzéki felismerést vagy olyan kategoriális azonosítást, amely nem „vél” semmit.⁵² Egy aktus tárgya ennek kapcsán kijelenthetően viszonylagos értelemmel rendelkezik. Nem feltétlenül következik belőle az aktus tartalma.

Erre utal az is, hogy az „érezkelt” (*Empfindung*) Husserl számára viszonyfogalom, amely nem egyértelműen köthető a szenzuálishoz. Az is előfordulhat, hogy az, amit érezkeltnek nevezünk, már konstituált, vagyis úgy tekintjük érezkeltnek, hogy már nem rendelkezik közvetlen szenzuális alapréteggel. Vannak olyan érzékelési adatok, amelyek nem szenzuális adatok, de ugyanúgy felfogjuk őket, és ismeretként fogjuk fel őket, mint a külső szenzuális adatokat.⁵³ Erre utaltunk már a fentiekben is:

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Husserl: *Logische Untersuchungen, Zweiter Band, Zweiter Teil*. Id. kiad., 67. §.

⁵² I. m. 47. §.

⁵³ Vö. Husserl: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Husserliana X. Hrsg.: Rudolf Boehm. Den Haag, Nijhoff, 1966, 7, Anm. 1. Magyarul: Husserl: *Előadások az időről*. Ford. Sajó Sándor és Ullmann Tamás. Atlantisz, 2002, 17. lábjegyzet. Az időről szóló előadások kiadott szövege szerint ez a probléma a felfogás–felfogástartalom sémájának problémájához kapcsolódik. Azonban az itt említett szöveghely az eredetileg elhangzottakhoz képest meglehetősen kései produktum. Ehhez elegendő figyelmesebben elolvasnunk egy, az előadások után mintegy öt évvel született felfogást, ahol Husserl még hezitál annak meghatározásában, hogy az *Empfindung*-ot többnek tekintse-e, mint érzéki adatnak.

Amikor arról beszélünk, hogy egy tény egy idői folyamatban előkonstituálódik, egy idői levés lefolyásában, amelynek lezárásaként készen konstituálódott, akkor mint új tárgyiságot vehetjük ki belőle. De mégsem kell egyszerre az objektív időben lennie.⁵⁴

Vagyis az, hogy a tudat ugyanúgy képes viszonyulni reálishoz és irreális-hoz, az nem a tárgyak objektív különbségeiből, és nem is a tudat mindenkori szubjektív sajátosságaiból eredeztethető, hanem abból, hogy a tudat egy eredendő idői szemléletmódot működtet, amely sem a teljes receptivitásban, sem az értelmi aktivitásban nem mérhető ki. Ez mégsem jár a receptív és az értelmi összekeverésével. Erre utal, hogy a tudatnak ez a harmadik dimenziója nem a másik kettőből vezethető le, hanem velük együtt működik.

Ennek a gondolatmenetnek pedig van egy nagyon praktikus előnye: magyarázatot kapunk arra, hogy miként vagyunk képesek egyszerre perceptív és ideális képzetek alkotására.

A kettő ugyanis nem egymásra, hanem egy harmadik szemléleti módra vonatkoztatva hasonló egymáshoz – ha a receptív és az értelmi egymáshoz hasonlítanak, akkor kénytelenek lennénk őket egymásból levezetni. Márpedig tapasztalatunk, amely nagyon is felmutatja ezt a különbséget, nem vezeti le az egyiket a másikból, viszont egyszerre képes szenzuális adatok nyomán megkonstituálni egy tárgyat, és axiómák alapján felépíteni egy elméletet. Vagy egyszerre képes megnézni egy házat, és sokfajta ítéletet egymáshoz mérve koherensen érvelni a ház általános, absztrakt fogalmát használva. Röviden: egyszerre képes felmérni egy ház pillanatnyi állagát, és beszélni arról, hogy mit jelent számára „házban lakni”.

(A szöveg feltehetőleg 1909-ből származik, de ez év második felénél biztosan nem keletkezett később.) Itt még nyoma sincs annak, hogy az *Empfindung* „viszonyfogalom” lenne. (És semmiképpen sem relációs fogalom, ahogy a magyar fordítás írja, hanem viszonyfogalom, hiszen nem két leírás között teremt kapcsolatot, viszonyt, hanem csak egyszerűen annyit jelent, hogy a leírás különböző szintjeihez képest *viszonylagos az értelme*). Husserl az idézett helyen azt írja, hogy: „Kurzum ist eine radikale Änderung, und eine Änderung, die nie und nimmer beschrieben werden kann in der Weise, wie wir Empfindungsveränderungen beschreiben, die wieder zu Empfindungen führen. [...] Man darf den Bewusstseinsgehalt nicht verdinglichen, man darf Bewusstseinsmodifikationen nicht umfalschen in andere Modifikationen etc.” I. m. 324. Ebből kitűnik, hogy Husserl *itt még nem dinamizálta az Empfindung* koncepcióját, ugyanis még mindig a végtelen regresszus felmerülésének lehetőségét foglalkoztatta, amely akkor merül fel, ha egy tudattartalmat eldologiasítunk és szilárd egységnek vesszük, amit a reflexió bármikor ugyanabban az állapotában talál! *Ezt annak dacára teszi, hogy tudja: ismeret és felismerés nem feltételezik egymást.* Az 1.§ eredeti kiadásbeli lábjegyzete tehát végeleges formájában ennél is későbbi produktum lehet. Amit biztosan tudunk: Husserl eredetileg nem írta bele az előadás szövegébe. A Husserliana X. kiadója a szövegkritikai függelékben azt jegyzi meg, hogy a lábjegyzet az előadás kéziratában nincsen benne: „Fussnote fehlt im Ms.” Vö. I. m. 396.

⁵⁴ Husserl: *Erfahrung und Urteil*. Id. kiad. 304.

Éppen ez okoz problémákat. Ha tárgyak és tények nem vezethetők le egymásból, de ugyanakkor a harmadik dimenzióknak a perspektívájából konstituálódnak, akkor egyszerre nincs is egyértelmű orientációs pont, amelynek köszönhetően a másik oldal megvilágítható lenne, de mégis egy azonos idői konstitúciós mező dimenzióról van szó. *A tudat ennek nyomán folytonosan önmagát hozza nehéz helyzetbe.* Vagyis egyszerre képes az érzéki és az értelmi elválasztására, illetve a kétfajta konstitúcióra, de éppen a kettő függetlensége miatt hajlik arra, hogy vagy az egyiket, vagy a másikat tegye meg alapnak, és a kettőt egymásból magyarázza.

Ezzel pedig új értelmet nyer *Az európai tudományok válsága* harmadik mellékletének, vagyis *A geometria eredete* címen elhíresült kiegészítő tanulmányának⁵⁵ a gondolatmenete. A tudat ugyanis egyszerre működteti az érzéki és az értelmi konstitúciót, és hajlamos arra, hogy vagy egy érzéki konstitúció nyomán gondolja el az értelmet, vagy pedig az értelmi alapján az érzéket. Így áll elő az egyszerre a fizikai természettudomány és a tiszta értelmi tudomány mintájára elképzelt geometria problémája. Attól, hogy az egyik vagy a másik véglet, vagyis az egyik vagy a másik konstitúció szerint gondoljuk el azt, a másik még ugyanúgy ott van. Ebben rejlik a geometria nagy problémája: miközben mindkét módszer szerint fel tudjuk fogni ismeretet adó tudományként (vagyis olyan tudásmódként, amely ismerethez vezet minket), nem tudunk elvonatkoztatni attól, hogy miközben egy geometriai axiómaredszert építünk fel, ugyanúgy állandóan észlelek is.

A kétfajta konstitúció egymást keresztezi, anélkül, hogy a másikat fel tudná számolni vagy magába tudná foglalni.

Közös probléma Kanttal

Ha Husserlt elemezhetjük így, akkor nem jár – és nem járunk – olyan távol attól, amit Kant vizsgált *A tiszta ész kritikájának* egy rendkívül fontos szakaszában. A transzcendentális analitika egyik kulcsfontosságú helye a tapasztalat analógiáinak vizsgálata.⁵⁶

⁵⁵ In Husserl: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie.* Husserliana VI. Hrsg.: Walter Biemel. Den Haag, Nijhoff, 1954, 1962. Magyarul in Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága.* Ford. Mezei Balázs et al. Atlantisz, Budapest, 1998, II. kötet.

⁵⁶ A hivatkozott Kant-művek magyar kiadásuk szerint: *A tiszta ész kritikája.* Ford. Kis János. Atlantisz, Budapest, 2004; *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel.* Ford. John Éva és Tengelyi László. Atlantisz, Budapest, 1998. *A tiszta ész kritikájának* esetében a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően az „A” és „B” kiadás oldal-számainak megadásával, illetve közös oldalszám esetén a kettő összevetésével hivatkozom a vonatkozó szöveghelyre.

Kant sokszor egyrészt gyengíteni, másrészt erősíteni látszik ennek a fejezetnek a jelentőségét a teljes első *Kritikán* belül. Szükségesnek tartja elmondani, hogy „ezek az analógiák az értelem empirikus – nem transzcendentális – használatának elveiként bírnak jelentőséggel és érvénnyel, és következésképpen csak mint ilyenek bizonyíthatóak”.⁵⁷ Így figyelembe kell vennünk azt, hogy ezek csupán *a priori* elvek analógiái, amelyek a tapasztalatra alkalmazhatók. Máshol viszont azt állítja, hogy „az olvasónak a tapasztalat analógiái néven szereplő alaptételek bizonyításmódjára kell a legnagyobb figyelmet fordítania”.⁵⁸ Mégpedig azért, mert ezek azok az alaptételek, amelyek „nem szemléletek létrejövetelére, hanem létezésük tapasztalatbeli összekapcsolására vonatkoznak”. Ahogy kicsit előbb már ezt megfogalmazta: nem a tapasztalat keletkezése érdekli, hanem az, amit a tapasztalat magában foglal.⁵⁹

Ez utóbbi gondolata azonban nemcsak az újkori ismeretelmélet alapkérdésének (jelesül annak, hogy mi ismereteink eredete?) a gyökeres átalakítása, hanem egyben annak is a kifejezése, hogy a tapasztalat analógiái révén a tiszta értelmi kategóriák dedukciójának kiindulópontjához is visszatérünk, vagyis ahhoz, hogy milyen jogon avatkozik az értelem az érzékiség ügyeibe. Ezt elég biztosan állíthatjuk *A tiszta ész kritikája* dedukció-fejezetének bevezetése alapján. Ott Kant azt emeli ki, hogy az érzékelés tárgyainak nem elegendő a szemlélet formáihoz igazodniuk, hiszen ezeken felül „még azoknak a feltételeknek is meg kell felelniük, amelyekre a gondolkodás szintetikus egységéhez van szüksége az értelemnek”.⁶⁰ Ezt a következtetést pedig nagyon nehéz belátni, főleg mivel könnyen arra csábulunk, hogy elképzeljük: az értelem úgy gondolja, érzékelésünkben (a jelenségekben) semmi sem felel meg neki. Ez azonban, mint Kant rámutat, zsákutca, hiszen: „ez esetben akkora zűrzavar uralkodna mindeneken, hogy például semmit nem lehetne felfedezni a jelenségek sorában”.⁶¹

A dedukció-fejezet egyik kulcsáról van szó: olyan következtetésről, amelyet nehezen lehet belátni, és amelyre a *Prolegomena* megfogalmazása szerint az olvasónak bizonyos szemszögből a legjobban kell koncentrálnia. A szemléletek tapasztalatbeli összekapcsolása azonban Kant szemében nem állhat másban, mint „egzisztenciájuk időbeli összekapcsolásában”.⁶² Aki tehát ezt a nehezen levonható következtetést igyekszik mégiscsak belátni és megtenni, annak az idői feltételek vizsgálatához kell folyamodnia. Kant ezt a második tapasztalati analógia bizonyításában meg is teszi.

⁵⁷ Kant: *A tiszta ész kritikája*, B223/A181.

⁵⁸ Kant: *Prolegomena...* Id. kiad. 76, 26.§.

⁵⁹ Vö. i. m. 21.a. §.

⁶⁰ Kant: *A tiszta ész kritikája*, B123/A91.

⁶¹ Uo.

⁶² Kant: *Prolegomena...* Id. kiad. 76.

Amikor azt a kérdést teszi fel, hogy mi módon tulajdonítunk a képzeteknek tárgyat, akkor először arra kell gondolnunk, hogy ezek a képeztek mégiscsak időviszonyokban adott meghatározottságok, és így az, hogy képesek vagyunk őket tudatosítani, vagyis képesek vagyunk rájuk értelmileg reflektálni, még semmi olyat nem mond el róluk, amit általános érvényüként állíthatnánk. Egy képzet nem azáltal kap objektív jelentést, hogy egy értelmi (szubjektív) képzet egy másik, egy tárgyi (objektív) képzetre vonatkozik.

[...] mert ha így lenne, akkor újólag felmerülne a kérdés, hogy mi módon lép ki a képzet ismét csak önmagából s miként nyer objektív jelentést túl szubjektív jelentésén, mellyel tudatállapotunkat kifejező meghatározásként rendelkezik.⁶³

Kant nem teszi hozzá, de érve teljesen világos: ha a vázolt elképzelés érvényes lenne, akkor egyfajta *regressus ad infinitum* állna elő, vagyis kénytelenek lennénk mindig egy újabb képzetet feltételezni, amelyből az előbbi objektív meghatározást nyerne. A Kant által nyújtott megoldás abban keresendő, hogy a második analógia bizonyításában (azonban csupán *A tiszta ész kritikájának* második kiadásában) dinamizálja az objektum fogalmát.

Ennek kiindulópontja, hogy az idő önmagában nem észlelhető, így azt is értelmetlen kutatni, hogy az objektumban az idő szerint mi van előbb és mi van utóbb.⁶⁴ Elsősorban arra a – legtöbbször egyszeri – aktusra kell ilyenkor figyelni, hogy két észleletet hogyan kapcsolok egybe az időben. Kant terminológiailag is nagyon óvatos, és tekintettel van a meglévő szókészlet etimológiájára is: a képezetek *objektuma* (*Objekt*⁶⁵) nem azonos a képezeteknek a tőlük elkülönült, „velük szemben álló” *tárgyával* (*Gegenstand*⁶⁶). A vizsgált jelenség csak akkor lehet tárgy, vagyis akkor állhat szemben a rá vonatkozó képzetekkel, ha van olyan általános szabály, amely ezt a tárgyat minden más apprehenzióban (érzékelésben) megkülönbözteti és éppen ezzé a tárggyá, vagyis *objektummá* teszi. Az objektum meghatározása ennek nyomán így hangzik: „Nos hát az objektum az a valami, ami a jelenségen belül magában foglalja az apprehenzió eme szükségszerű szabályát.”⁶⁷ Az objektum nem a külső világban van, hanem egy szabály által lesz objektummá.⁶⁸

⁶³ Kant: *A tiszta ész kritikája*, B242/A197.

⁶⁴ I. m. B233.

⁶⁵ I. m. 234.

⁶⁶ I. m. B236/A191.

⁶⁷ I. m. B236/A191.

⁶⁸ Hegel kitűnően jellemzi a helyzetet berlini logikai előadásaiban. „A mindennapi tudatnak az, ami vele szemben van, az érzékileg észrevehető [...] mint magában fennálló dolog jelenik meg, a gondolatok ellenben az önállótlant és mástól függőt jelentik számára. Valójában azonban az érzékileg észrevehető a tulajdonképpeni önállótlant és másodlagos, a gondolatok pedig a valóban önálló és elsődleges. Kant ebben az értelemben nevezte a

Így jut el Kant egyik legismertebb leíró elemzéséhez, amelyben a ház és a folyón leúszó csónak képzeteit hasonlítja egymással össze, egyben tárgyak és történések különbségét is megvonva. A ház észlelésekor az apprehenzióban észleleteim rendje nincs meghatározva: „kezdődhetnének odalent is, hogy legfelül végződjenek, ugyanígy megragadhatták volna az empirikus szemléletben adott sokféleséget bal felől vagy jobb felől”.⁶⁹ A csónak észlelésének azonban már van egyfajta rendje, meghatározottsága, még hozzá a házénál szilárdabb módon: „lehetetlen, hogy a hajót előbb a folyó lenti szakaszán észleljem, s aztán a fenti szakaszon”.⁷⁰ Ez az a mozzanat, amely azonban még nem tiszta értelmi–fogalmi rekogníció.⁷¹ Ennek kijelentésében mindig azt kell figyelembe vennünk, amit Kant még az analógia-fejezet bevezetésében mondott: „a jelenségeket ily módon nem egyenesen a kategóriák alá kell rendelni, hanem *csupán ezek sémái alá*”.⁷² Kant ezzel szegül ellen annak a lehetséges vádnak, hogy a történések észlelésekor feltétlenül tárgyakhoz nyúlnánk vissza: a parton kikötött, nyugalmi helyzetben levő csónak észlelése ugyanis nem alapozza meg azt, hogy ha mozgás közben látom, milyen szabályszerűséget kell működtetnem ahhoz, hogy észlelésem ne zavarodjon össze. Hogy Husserl későbbi problémájának nyelvén beszéljünk: az, hogy mi az aktus tárgya, és mi az aktus tartalma, itt teljesen különválaszthatóak egymástól.

A Husserlrel való párhuzam így több szinten is kínálkozik.

a) Először az időfenomenológiában rendkívül sokat elemzett, használt ismeretelméleti modellel, a felfogás–felfogástartalom sémával mutatkozik párhuzam. Ennek a sémának az egyik legnagyobb problémája éppen a végtelen regresszus folytonos felmerülése. Kant eljárás módjához hasonlóan Husserl éppen az érzékiségben adott tárgy felfogásának dinamizálásával jutott közelebb a probléma megoldásához. A megismerésnek az aktív passzivitásban, a még-megtartásban szintén van egyfajta szabályszerűsége, amely „együtt tematizálja” a tárgyat az aktív értelmi tevékenységgel. Ennek alapjait véltük felfedezni abban, hogy Husserl már igen korán beszél felismerés nélküli megismerésről, vagy felismerés nélküli jelentésről, sőt, a kollektívumokkal kapcsolatban már az 1890-es években arról értekezik, hogy elég őket egyszer látni, hogy mindig újra megtaláljuk őket. Ismerethez nincsen mindig szükségünk érzéki tárgyra, tárggyá válhat ugyanis egy tényállás is, és ismerethez is vezethet anélkül, hogy hivatkoznia kellene bizonyos érzéki szemléletekre, vagyis az érzéki tárgyra.

gondolatszerűt [...] *objektívnak*, még pedig teljes joggal.” Lásd Hegel: *Enciklopédia I. A logika*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 97.

⁶⁹ Kant: i. m. B237/A192 skk.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ I. m. A103 skk.

⁷² I. m. B223/A181, kiemelés – Z. D.

b) Tárgy és tényállás (Husserl) vagy tárgy és történés (Kant) elkülönítésének párhuzama automatikusan felmerülhet, esősorban azért, mert a kettő érvényessége – mint láttuk – egymástól független. Kant azonban – az idői viszonyok elemzésének szükségességét ugyan elismerve – korántsem törekedett arra, hogy a tudat alapvető időkonstituáló jellegébe vetítse mindezt viszsza. Kant számára itt az objektív ismeret lehetőségének feltételei a fontosak (*A tiszta ész kritikája*), majd az, hogy hogyan lehetséges természettudomány egyáltalán (*Prolegomena*).

Husserl kérdésében kétségtelenül bonyolultabb összefüggések is terítékre kerülnek, ugyanakkor néhol Kantnak adhatunk elsőbbséget.

Ami Kantot illeti. Az analógia-fejezet közvetlen erőssége abban áll, hogy egyből el tudja egymástól választani a tárgyakat és a történéseket, ezek nyomán pedig az érzéki észlelést és az értelmi szintézist. Husserl mindig visszatalál ahhoz a problémához, hogy a kettőt egymásból magyarázza. Kant azzal, hogy transzcendentális nézőpontját következetesen érvényesíti, semmi kétséget nem hagy afelől, hogy az értelmi szintézisnek valamilyen formában mindig működni kell, még ha csak bizonyos sémák által is. Az értelemnek „legalább” sematizálnia kell ahhoz, hogy objektív, ne pedig csak teljesen szubjektív ismereteink legyenek (*A tiszta ész kritikája*), vagyis hogy „tapasztalatokkal” (tapasztalati ítéletekkel), ne pedig csak egyszerű „észletekkel” (észleleti ítéletekkel) (*Prolegomena*) rendelkezessünk.

Kant azonban nem mindig egyértelmű annak eldöntésében, hogy az igaz ismeret végül is az objektum és a szubjektum adekvációjában ragadható-e meg.⁷³ Ha megmarad ennél a felfogásnál, akkor folyton azzal a veszéllyel találkozhatja magát szemben, hogy *a tapasztalat találó analógiáit a tapasztalat kötelező paralogizmusai* szerint fogja fel.

Ami Husserlt illeti. Konceptiójában a felvetett kérdés megválaszolásának nehézsége abban áll, hogy a tárgyak és a tényállások észlelése össze van keveredve egymással. A tényállások észlelése átveheti a tárgyak észlelésének szerepét. Értelmi tárgyiságok mindig befolyásolhatják az érzékieket. A *Tapasztalat és ítélet* egyik lényeges gondolatának megfelelően az értelmi tárgyiságok azért is sajátos fajtájúak, mert észlelésükben nemcsak visszanyúlhatnak értelmi tárgyiságokhoz, hanem mindig vissza is kell nyúlniuk: hiszen sajátosságuknak megfelelően nincsenek olyan helyen, amelyhez teljesen szabadon és függetlenül térhetnének vissza. Ennek köszönhetően az értelmi tárgyiságok, egyik legbelsőbb sajátosságuknak megfelelően, mindig képesek rátelepedni az érzéki tárgyra és átvenni a helyüket. Miként lehet ilyenkor feltárni, hogy mennyiben jogosult és mennyiben nem egy tényállás arra, hogy a szemléleti tárgy helyébe lépjen? Nemcsak az a tét, hogy meghatározzuk, észlelés és értelem

⁷³ Vö. i. m. B236/A191: „Mivel az igazság nem más, mint az ismereteknek az objektummal való összhangja [...]”

hogyan kapcsolódnak össze, és így az értelemnek milyen jogalapja van beavatkozni az érzékiség ügyeibe – vagyis a kanti *quid juris* megválaszolása. Hanem az is, hogy egy önálló értelmi tárgyiség egyáltalán mennyiben önálló, illetve hogy hol és mennyiben van szükségünk esetleges szemléleti alapjainak feltárására.

Ez pedig nem jelent mást, mint annak a fontos problémának az előtérbe kerülését, hogy a tudományok értelmi tárgyiságai hajlamosak megfeledezni minden érzéki szemléleti összefüggésről, amellyel valaha kapcsolatban álltak. Ennek utánajárni pedig korántsem lényegtelen. Hiszen máskülönben saját magunknak hazudnánk azt, hogy a tényállások és az értelmi tárgyiségek elsődlegesek egyszerű érzéki észleleteinkhez képest. Ezzel pedig nemcsak a konstitúció természetes rendjét zavarnának meg, de abban is hazudnának magunknak, hogy a tényállásokat kizárólag a tárgyak felől gondolnánk el.